

MORALISMEN OCH VERKLIGHETEN

(Kolumn ÅU 27.5.93)

Lars Hertzberg

'Moral' och 'etik' är inne just nu. Världens problem - världsnöden och miljöförstöringen - överväldigar oss, och vi är benägna att härleda dem ur våra mänskliga brister. Vi tänker oss att vår själviskhet och materialism är de krafter som driver på den ohejdade tillväxten. Men jag vill fråga mig om inte denna koppling i själva verket utgör en tankemässig kortslutning, en förväxling av motiv och resultat som förlamar alla våra försök att gripa oss an med problemen.

Att själviskheten är en utbredd egenskap är obestridligt, men det vore ren spekulering att påstå, att den är vanligare bland moderna västerlänningar än den varit under andra tider och i andra kulturer. Det vi menar med själviskhet är inte ett entydigt fenomen: det kan röra sig om den allmänmänskliga benägenheten att förstå sitt eget perspektiv bättre än andras (alltså en oförmåga), eller om en kallt beräknande inställning till medmänniskorna (alltså en ovilja) - ett förhållningssätt som troligen är mindre vanligt i verkligheten än i vissa nationalekonomiska teorier. Det finns också narcissistiska personer som lever insvepta i sig själva som i en kokong och som aldrig nås av den chockartade upptäckten att andra människor verkligen existerar. Narcissisternas situation är tragisk, även om de själva inte förstår det: förmågan att bry sig om andra är något var och en av oss behöver, kanske främst för vår egen skull. Å andra sidan kan självupptagna personer i sin alltuppslukande ambition vara till nytta för mänskligheten, t ex som konstnärer, forskare eller politiker. (Churchill är kanske ett exempel.)

Jag är böjd att tro, att förekomsten av dessa olika former av själviskhet varit konstant genom historien. Tanken att mänskligheten en dag kunde bli befriad från själviskhetens gissel i alla dess former är knappast begriplig (vilket å andra sidan inte betyder att vi bör omfatta den vulgära föreställningen att allt mänskligt handlande är själviskt - detta är bara egoistens självförsvår). Att säga 'Vi borde alla bli mindre själviska' är att uttrycka en from förhoppning, inte att ange en verklig strategi för att lösa världens problem.

Talet om materialism är lika diffust. En politiker som verkar för fortsatt tillväxt drivs kanske av omsorg om de arbetslösa, eller av önskan att ge alla medborgare tillgång till drägliga bostäder eller en rimlig hälsovård. Uttrycker han i så fall till en materialistisk livssyn?

Man hör det ofta sägas att vi måste låta oss nöja med den materiella nivå vi uppnått idag, eller bereda oss på inskränkningar i levnadsstandarden: ett i och för sig viktigt påpekande som skulle klinga mindre ihåligt om inte de som framför det ofta själva hörde till de välbärgade. Att vara idealist på andras vägnar är inte särskilt påkostande.

Den pågående recessionen borde åtminstone ha lärt oss att inte förhålla oss lättsinnigt till det materiella, alltså uppfatta materiella behov som ett uttryck för lättsinne.

Längtan till den värme och ordning som möjliggörs av en högre levnadsstandard kan fungera som en urkraft i människors liv. Detta är ett tema i filmen om Ingmar Bergmans föräldrar, 'Den goda viljan', där denna längtan förkroppsligas i två individer: i den fattige pojken Petrus som desperat klamrar sig fast vid det trygga livet i prästgården, och i hustrun Anna som är beredd att offra sitt äktenskap för att kunna återvända till stadens komfort. (Filmen visar också på det relativa i begrepp som nöd och välfärd.)

Vi kan förlora vår själ åt det materiella, det vet vi, men vi måste också minnas att materiell nöd kan resultera i en omättlig hunger och i själens död.

*

Men måste vi inte kunna skilja mellan kampen för livets nödtorft och konsumtionshysteri? Förvisso, men problemet är att veta var den berättigade konsumtionen tar slut och lyxkonsumtionen börjar. Det finns inget rent konsumerande, all konsumtion har ett objekt. Vi konsumerar resor till södern, eller bensin, eller gardiner eller glass eller kjolar eller videokassetter eller kvällstidningar. Vi är benägna att göra ett undantag för våra egna särintressen: det är alla de andras konsumtion som är hysterisk.

Konsumtionen är inflätad i våra liv: att leva är att konsumera. Allting vi företar oss kan omvandlas till en konsumtionsform: detta är den form arbetsfördelningen getts i vår kultur, och marknadens princip är att upptäcka nya arbeten att fördela. (Till och med bantandet har blivit en konsumtionsartikel: 'banta gratis i tre veckor' lockar reklamen.)

Vi konsumerar onekligen för mycket. Men därmed har vi inte namngett en specifik svaghet - konsumtionen växer ur alla våra svagheter.

*

Vad jag vill få sagt är inte att vi ska fortsätta sorglöst, utan att vi borde diskutera problemen ärligare, mera realistiskt. (Det är ett tecken på den bristande realismen att många av betänkligheterna mot tillväxttänkandet tystnade när ekonomin började dala.)

Att förhålla sig moralistiskt till ett problem har sina lockelser. Vi anlägger gärna moraliska perspektiv när vi inte orkar sätta oss in i sakfrågorna. Och när vi tar på oss skulden för problemen tycker vi oss ta ansvar för dem: det verkar alltså nästan som om vi gjorde något åt saken. Men det är en bekväm skuld som inte kräver några särskilda åtgärder, eftersom de krav den ställer på oss är så stränga att vi inte på allvar kan tänka oss att leva upp till dem. Världsskulden hör, i likhet med arvsynden, till själva vår livsform.

Moralismen är, innerst inne, en form av omoral.